

Maya Yosifova

(Bulgaria, Sofia University St. Kliment Ohridski)

Language and Space

Abstract: This article presents a brief outline of some theoretical views related to the role of the space in which sign language is articulated. In recent decades, interest in sign languages has been directed towards the study of the linguistic specifics in the production of sign languages. One of the main differences between spoken and sign languages is the use of physical space for the realisation of sign language and the perceptual channels through which information is transmitted and received. The object of the study is the role of the space within which sign languages realise semantic relations. The basic views and principles related to the types of spaces and their functions based on theoretical approaches in cognitive linguistics are indicated. *Key words:* cognitive linguistics, Mental Space Theory, Sign language

Мая Йосифова

(България, Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

Езикът в пространството

1. Когнитивна лингвистика

Когнитивната лингвистика¹ се заражда като езиково направление в САЩ през втората половина на XX век. Възниква като естествено продължение на генеративната граматика на Ноам Чомски, но и като реакция към нейните теоретични подходи. Основното различие между когнитивната и трансформационната граматика се открива в начина, по който езикът се заражда и реализира. Когнитивната граматика е научен подход, при който се изследва връзката между езиковите факти и съзнанието, между когнитивните способности, определени като извънезикови, и възможностите им за пораждаване на езиково равнище. Разбирането в когнитивната лингвистика, свързано с единството между „когнитивната дейност на паметта, вниманието, социалните контакти на личността и др. аспекти от житейския опит“ (Любенова/Lyubenova 2002: 91) и структурирането на езика, определя значението (семантиката) и неговото съществуване в менталните (извънезиковите) същности като централен обект на изследване. В основата на трансформационно-генеративния подход на Чомски е заложена идеята за определяне на стриктни правила, които установяват граматичните отношения между езиковите елементи и генерират граматично правилни езикови структури, независимо от семантичната им стойност. Двете лингвистични направления прилагат различни методи при изследване на езиковите явления, но общото между тях се открива в стремежа им да опишат и обяснят лингвистичните особености „от гледна точка на езиковата систематика, структура и функции“ (Гоцева/Gotseva 2018: 6).

---

¹ Когнитивна лингвистика е общо название на направление в лингвистиката. В САЩ се използва терминът *когнитивна граматика*, а в Русия – *когнитивна семантика*. В текста понятията се употребяват в синонимни отношения.

2. Жестов език

Жестовият език е основно средство за комуникация между членовете в общността на глухите хора. Реализира се във визуално-пространствена модалност чрез жестове, структурирани чрез движения и форма на ръцете, мимика, позиция на тялото и се характеризира със самостоятелни граматични правила. Артикулирането на жестова реч се реализира чрез видимите движения на ръцете, които имат способността да продуцират сложни пространствени конфигурации. Езикът на знаците използва това свойство, като позволява съставените жестове да бъдат насочвани и поставяни в пространството с определено значение (Лидел/Liddell 2003). Жестовата реч се възпроизвежда в триизмерно пространство, чиято роля е граматически и семантично значима. Уилям Стоко² посочва, че при реализиране на езика на знаците действия част (или части) от тялото на жестикулиращия и има различни места, на които действието може да се осъществи, т.е. – да започне, да се извърши или да се завърши (Стоко/Stokoe 1960). Чрез различни подходи в когнитивната лингвистика се проучва ролята на пространството, което се определя като семантично и фонологично натоварена структура:

- Референтен локус (The referential locus (R-locus));
- Менталните пространства (The mental spaces);
- Локус със семантично-прагматични условия (The locus with semantic-pragmatic conventions);
- Символни Места (The symbolic Places) (Уилкокс/Wilcox, Мартинес/Martinez 2020: 2).

Настоящото изложение се фокусира върху основните теоретични концепции, заложи в теорията за менталните пространства.

3. Ментални пространства (The mental spaces)

Общите принципи на теорията за *Менталните пространства* са основополагащи за когнитивната лингвистика. В своята разработка Елена Любенова посочва, че

В когнитивната лингвистика в качество на моделни конструкти се използват когнитивните структури и процеси в съзнанието на човека: фрейм (за нуждите на лингвистиката това понятие е адаптирано от Ч. Филмор), идеализиран когнитивен модел (Дж. Лакоф³) или ментални пространства (Ж. Фоконие), когнитивни операции от типа на концептуалния извод (Р. Шенк, Ч. Ригер) и др. (Любенова/Lyubanova 2002: 92).

От интерес за настоящото проучване е теорията за менталните пространства, предложена и разработена в рамките на когнитивната лингвистика от френския езиковед Фоконие. Основите на когнитивния подход се полагат от Фоконие (Fauconnier 1985) и се доразвиват в продължаващите му проучвания (Fauconnier 1997) и в съавторство с американския лингвист Марк Търнър (Fauconnier, Turner 2003). В духа на когнитивната лингвистика Фоконие се фокусира върху връзката между езика и когнитацията и се разграничава от формално-семантичния подход. В основата на теорията за менталното пространство стои идеята за езика и когнитивните структури като набор от команди, чрез които се конструира значението. Френският лингвист посочва, че създаването на смисъл е сложен когнитивен процес, който се прилага в рамките на и между домейни, когато мислим, действваме или общуваме (Фоконие/Fauconnier 1997). Езикът, като основно средство

---

² В текста името на W. Stokoe се изписва Стоко, но в българските проучвания се срещат и означенията Стоки, Стоке, Стоуки.

³ Името на американския когнитивен лингвист George Lakoff се среща по-често като Джордж Лейкф в българските изследвания.

за реализиране на комуникативен акт, задейства ментални пространства, в рамките на които се конструира смисъл и взаимна комуникация. Общата лингвистична концепция, заложена в теорията, разделя пространството на структури, които възникват в съзнание-то ни, когато мислим и говорим. Основен принцип в теорията за менталните пространства е възможността за създаване на концептуализирани модели при изучаването на езика.

4. Видове ментални пространства

Специфична характеристика на жестовите езици е тяхната способност да използват физическото пространство за реализиране на езика. Лидел, един от изследователите на американския жестов език (ASL), прилага теорията за менталните пространства на Фоконие. Разчитайки на инструментариума на когнитивната лингвистика, Лидел създава модел, който цели да проучи спецификите на възможните пространства, които жестовият език създава, и пораждането на семантични отношения в тях. Изследва поведението на насочващите жестове местоимения и директивни глаголи⁴ и разграничава два общи аспекта на различните видове ментални пространства:

- **Заземено ментално пространство**⁵ (*grounded mental space*) – на различните обекти се дава реално физическо местоположение. Пример може да бъде ключът за колата, който в момента стои на масата пред нас.
- **Незаземено ментално пространство** (*non grounded mental space*) – обектите в пространството нямат физическо местоположение. Пример може да бъде споменът за ключа на колата, който вчера е стоял на масата пред нас. В това ментално пространство обектът не присъства физически и според Лидел се намира в незаземено състояние в реалното пространство (Лидел/Liddell 1995).

Основните видове ментални пространства, приложени в ASL въз основа на теорията на Фоконие, се представят в следващото изложение.

4.1. Реално пространство (*Real space*)

Първият вид ментално пространство е свързан с концепцията за текущата физическа среда, която се определя от възприятията на индивида по отношение на това какво е реално и какви обекти присъстват в тази среда. Срв. определението на Лидел:

Използвам термина *реално пространство*, за да обознача текущата концептуализация на непосредствената среда въз основа на сензорен вход (Лидел/Liddell 2003: 82).

Лидел разграничава физическото пространство от реалното и посочва, че последното съдържа само концептуализирани единици на физическите обекти, които не са част от него. Процесът на получаването и обработването на визуални стимули за даден обект или събитие води до тяхното концептуализиране в реалното пространство. Чрез този подход се изследва поведението на насочващите жестове (жестовите местоимения и директивните глаголи) в езика на знаците.

Различни изследователи приемат възгледа, че насочващите жестове се движат към езиково специфични точки на артикулация в пространството. У. Стоко е първият

---

⁴ Терминът се използва във връзка с класифициране на група глаголи, които изразяват субектно-обектните отношения чрез тяхното локализиране в пространството. В чуждестранната литература се срещат като *agreement verbs*, *agreeing verbs*, *indicating verbs*, *directional verbs*. В българската литература се посочват понятията – *съгласуващи се глаголи*, *директивни глаголи*.

⁵ Понятията *заземено* и *незаземено ментално пространство* са възможен вариант за превод на термините, използвани в цитираната литература.

лингвист, основоположник на изследванията на ASL, който определя три основни фонологични аспекта при структурирането на даден знак: форма на ръката (активната), движение (действие) и местоположение (място) (Stokoe 1960). Лидел посочва:

Концепцията, че насочващите знаци се движат към значещи, езиково специфични точки на артикулация в пространството, е възприета от почти всички изследователи на жестовите езици (Лидел/Liddell 2003: 74).

Характерното за изследваните класове знаци е, че имат свойството да сочат към обекти чрез движение и формоизменение на активната ръка и по този начин се конструира значението на съответния жест. Според Лидел посоката на движение на жест местоимение към физически присъстващ референт е винаги директно насочена към неговото местоположение в пространството. Т.е. посочването може да се реализира във всяка една посока около адресата. От тази гледна точка мястото, прието като част от фонетичната форма на насочващия знак, към което е ориентиран продуцираният жест, не е лексикално фиксирано (Лидел/Liddell 1995: 24) и не би могло да бъде описано чрез езикови характеристики. Възприема се идеята, че жестовете местоимения сочат концептуално към техните референти, които физически присъстват в пространството, и насочеността на жестовете е от особена важност при конструирането на значение.

По отношение на съгласуващите се/директивни глаголи се посочва, че функционират по сходен начин с жестовете местоимения, но Лидел прави разлика между насочване на движението на глагола към одушевен и неодушевен референт (обект). При неодушевен обект съгласуващият се глагол е насочен към центъра на референта. Ако обектът е човек, то частта на тялото, към която е насочен глаголът, е негово лексикално свойство (Лидел/Liddell 1995: 24). Като пример са посочени глаголите на Фиг. 1⁶ - питам (ask) и Фиг. 2⁷ – давам (give), класифицирани като съгласуващи се в ASL и в българския жестов език (БЖЕ):

Фиг. 1. Начална и крайна фаза на АЗ-ТЕ-ПИТАМ.

Фиг. 1. Посоката на движение на жеста е към брадичката на обекта.

Фиг. 2. Началната фаза и траекторията на съгласуващия се глагол с посока към гърдите на получателя.

Насочеността на жестовете местоимения и съгласуващите се глаголи зависи от физическото местоположение на самите обекти, а не от локусите в пространството. При

---

⁶ Снимковият материал е част от корпусните ресурси, използвани за теоретичното изследване на БЖЕ, представено от авторски колектив (Тишева, Дачева, Алексова, Жобов/Tisheva, Dacheva, Aleksova, Zhobov 2017).

продуциране на тези класове жестове формата и движението на ръката не се променят, докато посоката на насочване би могла да се ориентира във всяка една точка в пространството.

4.2. Заместващо пространство (Surrogate space)

Вторият вид ментално пространство е често срещано в жестовите езици при смяна на ролите (цитиране, препредаване на ситуации) в дискурса. Отнася се към одушевени и неодушевени обекти, които не участват в реалното пространство, но се възприемат като присъстващи от жестикулиращия. Лидел нарича това ментално пространство *заместващо*⁷ (surrogate), а изразените обекти в него – *surrogates*. Описва ги като притежаващи „свойствата да бъдат невидими, да са с нормален размер, да имат черти на тялото, да се разглеждат като присъстващи и да имат способността да поемат роли на първо, второ и трето лице в дискурса“ (Лидел/Liddell 1995: 28). Пример за такъв тип ментално пространство е демонстриран на фиг. 3⁸:

Фиг. 3. Участникът разказва история, в която държи своите родители за ръка, приемайки ролята на себе си като дете.

Участниците в жестовия дискурс концептуализират заместените лица или предмети като присъстващи. Както при реалното пространство, така и при заместващото има неограничен брой различни начини за насочване на жест местоимение или съгласуващ се глагол. Идеята е, че жестикулиращите могат да си представят различните обекти на неограничен брой места. Във връзка с това отново се отбелязва, че местоположението, към което се насочва даден жест, не би могло да носи граматическа и лексикална информация.

4.3. Символично пространство⁹ (Token space)

Характерното за този вид пространство е създаването на *индекси* в него, които се асоциират с определени субекти или обекти, включени в жестовия дискурс. При необходимост участниците в комуникативния акт могат да посочат отново мястото на индексите и по този начин да се направи препратка към обектите, предварително маркирани в конкретна част от пространството. Разликата между заместващото и символичното пространство се открива във физическите параметри на обектите, които се артикулират. В заместващото пространство концептуализираните обекти се представят в размери и форми, максимално близки до тези на извънезиковите им референти. В символичното пространство се разполагат в малка част от физическото пространство пред адресата и не кодират информация за свои специфични характеристики.

Заклучение

⁷ Терминът *заместващо пространство* е възможен превод на български език.

⁸ Използваното изображение е част от снимковия материал, приложен в изследването на G. V. Thorvaldsdottir 2008.

⁹ Терминът *символично пространство* е възможен превод на български език.

В настоящата разработка бяха представени основни принципи на един от когнитивните подходи, свързан с проучването и анализирането на ролята на физическото пространство при продуциране на жестова реч. Менталните пространства са от особено значение при изследване на езиковите и извънезиковите специфики на жестовите езици. Основните изводи, до които Лидел достига чрез концептуализиране на пространството, се отнасят до неопределен брой места, в които различните референти могат да бъдат разположени. Приема се, че жестовите местоимения и съгласуващите се глаголи се структурират чрез фиксирани лексикални елементи, които служат за идентификация на корена им, а местоположенията, към които са насочени, не са фиксирани и следователно не биха могли да бъдат описани чрез езикови характеристики. Местата в пространството, към които насочват различните жестове, се използват, за да се въведат и проследят референтите в текущия дискурс, концептуализирани като физически присъстващи. Разграничаването на менталните пространства, които жестовите езици поражда, е от особена важност при структуриране на семантичните стойности на езиковите елементи.

Концептуализацията на извънезиковите референти е субективен процес, който има ключова роля при кодирането и декодирането на значението им. Основният възглед на когнитивната граматика приема, че езикът създава ментални пространства, чрез които се конструира семантика. В зависимост от това дали концептуализираните обекти присъстват физически, или не, участниците в жестовия дискурс избират начин за представяне на съответните референти – чрез насочване на жеста към обекта, чрез дактилиране¹⁰ на думите, чрез поставяне на индекси или въвеждане на жест, част от лексикона на езика. Според Лидел разположението на концептуализираните присъстващи обекти в пространството не притежават лексикално свойство и не би могло да изразяват значение. От тази гледна точка може да се приеме, че жестовият език има способността да поражда семантични и граматични отношения между езикови и извънезикови елементи в рамките на изреченските конструкции, които се продуцират в пространството. Подобен подход би допринесъл при изучаването на различните равнища на структуриране в езика.

ЛИТЕРАТУРА

- Гоцева 2018: *Гоцева, М.* Когнитивната лингвистика за усвояването на езици (Gotseva 2018: *Gotseva, M.* Kognitivnata lingvistika za usvoyavaneto na ezitsi). <<https://www.researchgate.net/publication/329982586>>, [25.12.2023]
- Любенова 2002: *Любенова, Е.* Основни положения на когнитивната лингвистика (Lyubenova 2002: *Lyubenova, E.* Osnovni polozheniya na kognitivnata lingvistika). <https://www.geocities.ws/elena_lyubenova/pdf_kniga/90-109.pdf>, [25.12.2023]
- РБЖЕ 2017: Речник на българския жестов език. София: Наука и образование (RBZhE 2017: *Rechnik na balgarskiya zhestov ezik.* Sofia: Nauka i obrazovanie).
- Тишева, Дачева, Алексова, Жобов 2017: *Тишева, Й., Г. Дачева, Кр. Алексова, Вл. Жобов.* Теоретично описание на граматиката на българския жестов език. София: МОН (Tisheva, Dacheva, Aleksova, Zhobov 2017: *Tisheva, Y., G. Dacheva, Kr. Aleksova, Vl. Zhobov.* Teoretichno opisanie na gramatikata na balgarskiya zhestov ezik. Sofia: MON).

---

¹⁰ Дактилирането е метод в жестовите езици, чрез който думите се изписват побуквено с пръстите на едната или двете ръце.

- Liddell 1995: *Liddell, S.* Real, Surogate, and Token space: Grammatical Consequences in ASL. In: Emmorey, K., J. Reilly. *Language, Gesture, and Space*. Language, Gesture, and Space. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 17-43.
- Liddell 2003: *Liddell, S.* *Grammar, Gesture, and Meaning in American Sign Language*. Gallaudet University, Washington DC: Cambridge University Press.
- Emmorey, Reilly 1995: *Emmorey, K., J. Reilly.* *Language, Gesture, and Space*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Fauconnier 1985: *Fauconnier, G.* *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Languages*. Cambridge, Mass. [u.a.]: MIT Press.
- Fauconnier 1997: *Fauconnier, G.* *Mappings in Thought and Language*. New York: Cambridge University Press.
- Fauconnier, Turner 2003: *Fauconnier, G., M. Turner.* *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Stokoe 1960: *Stokoe, W. C.* *Sign Language Structure: An Outline of the Visual Communication System of the American Deaf*. *Studies in Linguistics. Occasional Papers*, 8, Buffalo 14, New York: Department of Anthropology and Linguistics, University of Buffalo.
- Thorvaldsdottir 2008: *Thorvaldsdottir, G.* *Mental Space Theory and Icelandic Sign Language*. <<https://arrow.tudublin.ie/cgi/viewcontent.cgi?article=1112&context=itbj>>, [25.12.2023].
- Wilcox, Martinez 2020: *Wilcox, S., R. Martinez.* *The Conceptualization of Space: Places in Signed Language Discourse*. <<https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2020.01406/full>>, [25.12.2023].